

Манастир Кастаљан *Kastaljan Monastery*

Завод за заштиту споменика културе града Београда – установа културе од националног значаја
Cultural Heritage Preservation Institute of Belgrade – Cultural Institution of National Significance

Манастир Кастаљан

Неменикуће

Јужни конак
Dormitory/guest house

Комплекс манастира Кастаљан налази се на источној страни Космаја, у атару данашњег села Неменикуће. У народу ово место има назив Зидине или Манастир. Остаци некадашњег манастирског комплекса први пут у литератури помињу се код Јоакима Вујића, који га наводи поред Павловца и Тресија, као остатке старог манастира на Космају. Напуштени и порушени манастир, на месту званом Вртиште, у својој аутобиографији помиње и М. Видаковић, који је иначе био родом из Неменикућа. Тај топоним задржао се до данас и односи се на место које се налази у непосредној близини локалитета Кастаљан.

Код каснијих писаца који су у својим делима помињали овај крај, углавном се понављају наводи Вујића и Видаковића и не дају се нови подаци.

Занимљиво је да народно предање за сва три манастира, Павловац, Тресије и Кастаљан, као ктитора помиње деспота Стефана Лазаревића. Из историјских извора познате су чињенице да је деспот веома често боравио у овим крајевима. Како је често долазио у лов на падине Космаја, може се претпоставити да је деспот негде овде могао да има и своју летњу резиденцију, неку врсту ловачког замка. Такође, мора се

Источни улаз у манастирску трпезарију
East entrance to the refectory

Западни улаз у манастирску трпезарију
West entrance to the refectory

имати у виду и податак да је у Павловцу писан један документ из 1424. године који се данас чува у Дубровачком архиву, као и чињеница да је деспот 1427. године изненада умро док је овде боравио.

У турским пописима насеља београдске околине из 1536. године, на овом простору помиње се село Горња Трнава, а у попису из 1560. године, уз исто ово село уписан је и манастир Св. Ђорђа са 10 калуђера. Данас на Космају постоји поток Трнавац и недалеко од њега налазе се рушевине манастира. Чини се да је овде реч о истом манастиру, који је био посвећен Св. Ђорђу а данас је познат под именом Кастаљан.

Систематска археолошка истраживања овог локалитета обављена су у периоду између 1968. и 1971. године. Откривен је манастирски комплекс који се састојао од остатака цркве, конака, трпезарије и некрополе.

Црква је једнобродна грађевина, правоугаоне основе с полукружном апсидом на источној и правоугаоном припратом на западној страни. Зидана је у камену с кречним малтером. Са унутрашње стране цркве, уз северни и јужни зид, налазе се по три пиластра, који су ојачавали зидове грађевине и делили наос на три травеја. Овакав број пиластера и њихов распоред указују на могућност да је црква можда имала и кубе. У олтарском простору цркве налази се делимично очувана зидана стопа часне трпезе. Плоча часне трпезе је током ископавања нађена у непосредној близини. То је правоугаона профилисана камена плоча, украшена по ободу мотивом јајастог штапа, што указује да је античког порекла. Због своје секундарне употребе за часну трпезу, она је накнадно украшена бордуrom састављеном од две паралелно

Комплекс манастира пре ископавања
Monastic complex before excavation

усечене линије између којих је на исти начин усечена цикцак линија. По средини плоче налази се уклесана представа јелена с великим разгранатим роговима.

Зидови цркве имају трагове малтерисања белим кречним малтером који је по својој структури компактан. Не може се са сигурношћу рећи да ли је црква била украшена живописом. Трагови фресака нису констатовани у наосу већ у северозападном делу припрате, у доњим зонама зида. Велики број фрагмената фресака пронађен је приликом чишћења шута у припрати. На фрагментима се налазе представе драперија одежди, стилизовани орнаменти, делови ћириличних слова и други орнаменти карактеристични за декорацију средњовековних цркава у Србији.

У припрати је нађен и већи број комада архитектонске пластике, рађене од мермера, која је свакако украшавала фасаде цркве.

Конак у комплексу манастира Кастаљана налази се с јужне стране цркве, на нивоу који је за цео спрат нижи у односу на ниво цркве. То је грађевина издужене правоугаоне основе која је имала приземље и спрат. Приземним просторијама прилазило се са спољне стране манастирског комплекса, док је прилаз просторијама на спрату био са нивоа терена на којем се налази и црква. Са унутрашње стране према цркви, ова грађевина је имала и трем. Приземни део конака има пет отвора за врата, пет прозорских отвора, пет ниша и пет лучно изиданих камина. Понављање истог броја елемената, истог облика и димензија, јасно указује да се у приземљу налазило пет просторија

које су највероватније служиле за смештај и коначиште путницима на проласку кроз овај крај. Овове у прилог говори и чињеница да је приземни део конака потпуно одвојен од унутрашњег комуницирања у оквиру централног дела манастирског комплекса.

На западној страни манастирског комплекса налази се већа грађевина, манастирска трпезарија, правоугаоне основе, која је имала приземље и спрат. Исто као и конак, имала је одвојене улазе са два нивоа. Са источне стране, улази се у пространи приземни део кроз два улаза. Већи улаз са спољне стране засведен је полубличастим сводом који је урађен од опеке и камена. Мањи пролаз изграђен је да би се остварила комуникација унутрашњег дворишта и приземља трпезарије.

У просторију на спрату, односно манастирску трпезарију, улази се кроз предворје које се налази изнад подзидане стене или кроз кухињу и један ходник који на западној страни има улаз са спољне стране из правца економског дворишта. На источном крају ово предворје има такође улаз који комуницира са унутрашњим двориштем.

На простору испред трпезарије и уз њене зидове током археолошких ископавања нађен је већи број комада камене пластике којима су црква и трпезарија били декорисани.

Између трпезарије и конака постоји зид који дели унутрашње манастирско двориште од спољњих комуникација које су водиле ка другим економским објектима манастира, манастирској шуми и прилазним путевима манастиру.

Испред припрате цркве откривена су три гроба у којима није било гробних прилога. Остаци некрополе пронађени су и у слоју испод конака. Ови налази остатака некрополе указују да је она настала пре изградње конака и трпезарије, односно у време изградње цркве.

Покретни археолошки материјал током ископавања био је веома редак. Углавном су налажени ситнији фрагменти керамике сиве боје, рађене руком или на грнчарском колу.

У архитектонској структури комплекса манастира Кастаљан могу се одвојити три грађевинске фазе. Првој фази припадали би црквена грађевина и остаци старије некрополе. Судећи по очуваном фрагменту надгробног натписа из 1322. године, који је био узидан у зид трпезарије, црква је вероватно настала крајем 13. или почетком 14. века. Архитектура цркве, једнобродна грађевина зидана од камена, што је карактеристика рашке школе, говори у прилог опредељењу за ово време.

У другој фази, црква је претрпела извесне промене. То је време почетка 15. века, време тек створене деспотовине и напора деспота Стефана да јој омогући мир и економски развој. Према новим потребама богослужења, цркви је додата припрата која је живописана, а у наосу, њена статичност појачана је додавањем масивних пиластера, који су носили централно кубе.

Простор испред цркве тада добија и једну нову грађевину, напред описану као трпезарија.

Коначан облик, манастирски комплекс Кастаљан добија у трећој фази своје изградње. То је већ време када се све више осећа притисак Турака и њихово надирање на север Србије. Тада је у оквиру комплекса изграђен и јужни конак.

У време економске и културне обнове Србије почетком 15. века, манастир Кастаљан могао је имати двојаки значај. Скровит положај на падинама Космаја, добри услови за могућност развијања економије, били су идеални за оснивање и живот једног манастира. Од великог значаја била је и чињеница да се манастирски комплекс Кастаљан налазио на средњовековном путу који је од Београда преко Космаја водио даље према долини Ибра и Дубровнику. Овуда су пролазили трговачки каравани и Кастаљан је вероватно служио као једна од станица где су путници могли да се зауставе на коначишту.

Живот овог манастирског комплекса може се пратити кроз цео 16. и 17. век, све до Велике сеобе под Арсенијем Чарнојевићем, после чега је вероватно дошло до његовог разарања, као и већине цркава и манастира са овог подручја.

Манастир Кастаљан је утврђен за културно добро 1987. године (Службени лист града Београда бр. 16/87).

ЛИТЕРАТУРА:

1. М. Видаковић, *Аутобиографија, Гласник СУД, XXX, Београд, 1871.*
2. М. Милићевић, *Кнежевина Србија, Београд, 1876.*
3. Ј. Вујић, *Путешествије по Србији, II, Београд, 1902.*
4. В. Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији, Сремски Карловци, 1920.*
5. Б. Дробићковић, *Космај, СЕЗ, књ. XLVI, Насеља и порекло становништва, књ. 26, Београд, 1930.*
6. В. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, Београд, 1950.*
7. *Археолошки споменици и налазишта у Србији, II, Централна Србија, Београд, 1956.*
8. Х. Шабановић, *Турски извори за историју Београда, Београд, 1964.*
9. Г. Марјановић, *Кастаљан, Неменикуће – манастирски комплекс, Археолошки преглед, 11, Београд, 1969.*
10. Б. Вујовић, *Црквени споменици на подручју града Београда, књига друга, Београд, 1973.*
11. Г. Марјановић-Вујовић, *Манастирски комплекс Кастаљан, Старијар, XXX, Београд, 1980.*
12. *Историја српског народа, књига II, Београд, 1982.*
13. О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије од 1683. године, Београд, 1984.*
14. С. Милеуснић, *Водич кроз манастире у Србији, Београд, 1995.*
15. З. Симић, *Средњовековне цркве и манастири на Космају, Сопот, 2003.*
16. *Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда.*

Kastaljan Monastery

Nemenikuće

Изглед манастирске цркве са запада
West view of the monastic church

The remains of the Kastaljan Monastery are situated within the boundaries of the present-day village of Nemenikuće on the eastern slopes of Mt Kosmaj. The site is locally known as Zidine (walls) or Manastir (monastery). The first written reference to the ruins of the monastic complex, alongside those of Pavlovac and Tresije, was made by Joakim Vujić. It was also mentioned in the autobiography of M. Vidaković, a native of Nemenikuće, who described it as a deserted and ruinous monastery on the site known as Vrtište, a toponym still in use for a site in the immediate vicinity of Kastaljan. Subsequent writers on these parts mostly reiterated the accounts of Vujić and Vidaković without offering any new information.

It is interesting to note that local legend has it that the founder of all three monasteries, Pavlovac, Tresije and Kastaljan, was Despot Stefan Lazarević. Since it is known from the historical sources that the Despot frequently went hunting on the slopes of Kosmaj, it may be assumed that he had a summer residence, a hunting lodge, somewhere in the area. Another piece of information that should be borne in mind is that a document, presently kept in the Archives of Dubrovnik, was drawn up at Pavlovac in 1424, and that it was there that the Despot suddenly died in 1427.

The 1536 Ottoman cadastral and tax register places the village of Gornja Trnava on this site, and the one of 1560 associates with it a church

Изглед цркве са јужне стране
South view of the monastic church

of St George with ten monks. Today, there is on Kosmaj a brook called Trnavac and the ruins of a monastery not far from it. It would appear that it was the monastery which was dedicated to St George, today known as Kastaljan.

The systematic archaeological excavation of the site carried out between 1968 and 1971 unearthed the monastic complex which consisted of the church, dormitory/guest house, refectory and cemetery.

The church is a one-aisle building on a rectangular plan with a semicircular apse at the east end and a narthex at the west end. It was built of stone bound with lime mortar. Three pilasters attached to both

the north and south interior walls reinforced the walls and divided the interior into three bays. The number and arrangement of the pilasters indicates that the church could have been domed. Surviving in the sanctuary is the stone base of the altar table, while the slab that rested on it was discovered in the immediate vicinity. The slab has an egg and dart moulding along the edge, which suggests its classical date. For the purpose of its reuse as the altar slab its upper surface was decorated with an incised border composed of two parallel lines flanking a zigzag line. Carved in the middle of the slab is the depiction of a reindeer with branchy antlers.

Бифора на терезарији
Two-light window

Observable on the walls were traces of white lime plaster, compact in texture. It cannot be known with certainty whether the entire interior was frescoed. Traces of frescoes were registered in lower wall zones in the northeast part of the narthex, but not in the naos. Depicted on a considerable number of fresco fragments discovered while clearing the rubble from the narthex are attires, stylised ornaments, Cyrillic letters and other ornamentation typical of the decoration of churches in medieval Serbia.

The narthex also yielded a number of architectural fragments executed

in marble, which undoubtedly come from the exterior of the church.

The dormitory/guest house to the south of the church was on a lower ground level than the church by the height of a floor. It was a two-storey building oblong in plan. The ground floor was accessed from the outside of the complex, while access to the upper floor was on the same ground level as the church. It had a porch along its church-facing front. The ground floor had five door openings, five window openings, five niches and five arched masonry fireplaces. The repetitive number of elements of the same shape and size clearly indicates that the ground floor

contained five rooms which probably served to provide accommodation for travellers, which seems to be further corroborated by the fact that it was completely cut off from internal communication with the central part of the complex.

The larger building in the west part of the complex has been identified as the refectory. It is oblong in plan and also had an upper floor and separate entrances on two different ground levels. The spacious ground floor was accessed by two entrances on the east. The larger of the two had a barrel vault of brick and stone. The smaller one provided communication between the ground floor of the building and the inner courtyard.

The refectory proper was on the upper floor. It could be accessed from an anteroom above the rock secured by a revetment wall or via the kitchen and corridor entered from the service courtyard in the west.

The area in front of and along the walls of the refectory yielded a number of stone architectural fragments that used to adorn the church and the refectory.

Between the refectory and the dormitory/guest house was a wall that separated the monastic precinct from the external communications that led to the monastery's farming estate, wood and approach roads. Three graves discovered in front of the narthex contained no offerings. Remains of a cemetery were also discovered in the layer overlaid by the dormitory, which indicates that it was contemporaneous with the church, i.e. that it predated both the refectory and the dormitory. Most of the scarce small finds recovered from the site were fragments of hand-made or wheel-thrown grey pottery.

Three construction phases of the complex may be identified. To the first would belong the church and the older cemetery. Judging by the surviving fragment of a gravestone inscription containing the year 1322, which was built into the refectory wall, the church was probably erected in the late 13th or early 14th century. This dating is corroborated by the architecture of the church, a single-aisle building constructed of stone, which was typical of the so-called Raška style of church architecture.

In the second phase the church underwent some alterations. This phase may be dated to the beginning of the 15th century, the early period of the Despotate of Serbia which was marked by Despot Stefan's effort to secure peace and economic prosperity to his realm. As a result of new liturgical needs, the church received a narthex, which was decorated with frescoes, its structural stability was enhanced by adding massive pilasters to support the central dome, while the area in front of it received a new structure, the abovementioned refectory.

The monastic complex was given its final shape in the third phase, a period marked by the growing threat of the Ottoman advancement

towards the north of Serbia. It was then that the monastery received the dormitory. During the period of Serbia's economic and cultural resurgence in the early 15th century, the importance of the Monastery of Kastaljan could have been twofold. A secluded location on the slopes of Kosmaj and a good basis for subsistence provided perfect conditions for the establishing and sustainable life of a monastery. Also important could have been the location of the complex on the medieval road which led from Belgrade towards the Ibar river valley and Ragusa (Dubrovnik) and which was a caravan trade route. Thus Kastaljan is likely to have also functioned as a rest stop.

The life of the monastery is traceable throughout the 16th and 17th centuries, until the 1690 Great Migration of Serbs under the Patriarch Arsenius III (Arsenije Čarnojević) from the Ottoman to the Habsburg Empire during the Great Turkish War. After that, it probably suffered devastation, as did most churches and monasteries in the area.

Kastaljan Monastery was declared a cultural monument in 1987. ("Official Gazette Belgrade" No. 16/87).

Literature

1. M. Vidaković, "Autobiografija", *Glasnik SUD* XXX (1871).
2. M. Miličević, *Kneževina Srbija* (Belgrade 1976).
3. J. Vujić, *Putešestvije po Srbiji*, vol. II (Belgrade 1902).
4. V. Marković, *Pravoslavno monaštvo i manastiri u srenjovekovnoj Srbiji* (Sremski Karlovci 1920).
5. B. Drobnyaković, "Kosmaj", in *SEZ* XLVI, *Naselja i poreklo stanovništva* 26 (Belgrade 1930).
6. V. Petković, *Pregled crkvenih spomenika kroz povescnicu srpskog naroda* (Belgrade 1950).
7. *Arheološki spomenici i nalazišta u Srbiji*, vol. II (Belgrade 1956).
8. H. Šabanović, *Turski izvori za istoriju Beograda* (Belgrade 1964).
9. G. Marjanović, "Kastaljan, Nemenikuće – manastirski kompleks", *Arheološki pregled* 11 (1956).
10. B. Vujić, *Crkveni spomenici na području Beograda*, vol. II (Belgrade 1973).
11. G. Marjanović-Vujović, "Manastirski kompleks Kastaljan", *Starinar* XXX (1980).
12. *Istorija srpskog naroda*, vol. II (Belgrade 1982).
13. O. Zrojević, *Crkve i manastiri na području Pečke patrijaršije od 1683. godine* (Belgrade 1984).
14. S. Mileusnić, *Vodič kroz manastire Srbije* (Belgrade 1995).
15. Z. Simić, *Srednjovekovne crkve i manastiri na Kosmaju* (Sopot 2003).
16. CHPIB Documentation

Манастир Кастаљан Kastaljan Monastery

Издавач: Завод за заштиту споменика културе града Београда – установа културе од националног значаја

За издавача: Нела Мићовић, директор

Текст: Зоран Симић

Лектура: Татјана Тодоровић

Превод: Марина Адамовић Куленовић

Графички дизајн: Лука Прокић

Фотографија: Снежана Неговановић, Зоран Симић, фотодокументација ЗЗЗСКГБ

Тираж: 1000 примерака

Штампа: Scanner studio, Београд

Београд, 2015.

Завод за заштиту споменика културе града Београда – установа културе од националног значаја

Издање је омогућио Град Београд, Градска управа, Секретаријат за културу

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

904:726.71(497.11)(036)

СИМИЋ, Зоран, 1948-

Манастир Кастаљан = Kastaljan Monastery / [текст Зоран Симић ; превод
Марина Адамовић Куленовић ; фотографија Снежана Неговановић]. - Београд :
Завод за заштиту споменика културе града Београда - установа културе од
националног значаја = Belgrade : Cultural Heritage Preservation Institute
of Belgrade - Cultural Institution of National Significance, 2015 (Београд
: Scanner studio). - 10 стр. : илустр. ; 20 x 20 cm

Кор. насл. - Упоредо срп. текст и енгл. превод. - Податак о аутору преузет
из колофона. - Текст штампан двостубачно. - Тираж 1.000. - Библиографија:
стр. 6.

ISBN 978-86-89779-23-3

а) Неменикуће - Манастир Кастаљан - Водичи

COBISS.SR-ID 218270988

Завод за заштиту споменика културе града Београда - установа културе од националног значаја
Cultural Heritage Preservation Institute of Belgrade - Cultural Institution of National Significance

